

КРИЗАТА В ТУРЦИЯ

Симеон Христов

Отношенията между президента Ахмет Недждет Сезер и министър-председателя Бюлент Еджевит се изостриха през последните девет месеца. Основна причина бе фактът, че Сезер непрекъснато връщаше постановления на правителството, а Еджевит смяташе, че действията на президента превишават неговите пълномощия. На 19.02.2001 г., за първи път в историята на турския Съвет за национална сигурност (СНС), противоречията между президент и министър-председател станаха публично достояние, което предизвика незабавната негативна реакция на финансовите пазари.

Последната финансово-икономическа криза в Турция се разрази непосредствено след насроченото за 19 февруари т.г. редовно месечно заседание на СНС и достигна своята кулминация на 21-22 февруари т.г. Основните фактори за кризата могат да се обединят в три раздела: **икономически проблеми, политически фактори и проблемни въпроси на обществото.**

С идването си на власт през 1999 г. коалиционното правителство на Еджевит постигна значителни резултати. Населението бе обнадеждено, че най-после страната има стабилно ръководство, което ще се справи с хроничната инфлация, високия бюджетен дефицит и високите лихвени равнища. Основният борсов индекс отбеляза нарастване от почти 650% за 1999 - 2000 г. През декември 2000 г. бе постигнато споразумение с МВФ за подкрепа на антиинфлационната програма на правителството в размер на 11 млрд. щ.д. Страната най-после получи статут на кандидат за присъединяване към ЕС. В съответствие с обществените очаквания, Еджевит започна редица разследвания за корупция (например в енергийния сектор - операция "Бяла енергия"). Това му осигури необходимата обществена подкрепа, без която коалиционното правителство нямаше да може да устои на негативни социални ефекти, породени от програмата за икономическа стабилизация.

Основен проблем на стабилизационната програма е **пренастройката на финансовия и икономически сектор** от работа в условия на висока инфлация, при постоянно рефинансиране на банките за сметка на външни кредити с държавна гаранция (до 1999 г.), към работа в

условия на ниска инфлация, при свободна конкуренция и без държавни гаранции. Всъщност приемането на самата стабилизационна програма и намесата на МВФ се наложиха поради опасността държавата да спре гаранциите върху кредитите и отказа на основните външни кредитори да финансират по-нататък тази система. В условията на висока инфлация и високи лихви, при които се развиваше турската икономика до 1999 г., успешно работеше т.нар. **лихвено лоби**, специализирало се в получаване на огромни дивиденди за сметка на държавните банки и държавния сектор и чиито интереси бяха засегнати от стабилизационната програма. Не на последно място, в тези условия успешно работеше и **системата за източване на частни банки** през собствени фирми и рефинансирането им за сметка на държавните гаранции върху влоговете.

Преструктурирането на банковия сектор пряко засегна редица партийни интереси. Това превърна реформата в това направление в борба между партиите за защита на тези интереси посредством икономически групировки.

Съществен проблем на стабилизационната програма се явяваше **фиксираният курс на лирата** в определени граници и контролираното от Централната банка покачване на курса за 2000 г. от 25% при обявена инфлация от 40% и реална от около 50%. Това **надценяване на лирата** доведе до съществено оскъпяване на продукцията, неконкурентноспособност, а в резултат на това и до нарастване на външнотърговския дефицит, който в края на 2000 г. практически превишаваше износа. Политиката на твърдо привързване на националната валута към щатския долар се пропука още през ноември миналата година, но въпреки това правителството не взе необходимите мерки и не ревизира монетарната си политика. Поради тази причина кризата през февруари т.г. рефлектира по-силно върху финансовия сектор и се наложи да се вземат спешни монетарни мерки, включително отказ от фиксиран и обявяване на плаващ валутен курс.

Приватизацията на Турските авиолинии и Телеком, на някои държавни банки и ликвидирането на държавния монопол върху тютюневите изделия, захарта и алкохола се превърнаха в **сблъсък на интереси, водещи до нейното блокиране**, а от тук и до неосигуряване на планирани приходи в бюджета. Колебливите действия в областта на раздържавяването и премахването на държавния монопол върху някои отрасли доведоха до редуциране на доверието на международните финансови институции относно решителността на правителството за провеждане на икономическите реформи. Икономическите реформи в страната се забавиха. Ресурсите на държавните банки бяха изразходвани от правителството. Това от своя страна доведе до нежеланието на премиера да бъде допуснато разследване в държавния банков сектор. Освен това, в страната преобладава виждането, че министър-

председателят предпочита възникващите проблеми да се отклоняват, вместо да бъдат решавани.

Обвиненията на турския президент към правителството на 19 февруари 2001 г. за пасивност в борбата с корупцията и стремеж за предотвратяване разследванията в банките бяха **повод за политическа криза**, която незабавно рефлектира върху традиционно нестабилните турски финансови пазари. Само за няколко часа след съобщението, основният индекс ISE-100 на Истанбулската фондова борса се понижи с 14%. Дневните колебания на индекса се движеха между 12% - 14%, като на 20.02.2001 г., бе отбелязан рекорден спад от над 18%, достигайки равнището от 7180, което е най-ниското от 08.11.1999 г.. За три последователни дни, индексът загуби повече от 30% от стойността си. Паническият отлив на капитали в размер на около 5 млрд. долара предизвика ликвидна криза и парализира валутните пазари в страната. Централната банка бе принудена да изразходва над 7,6 млрд. долара, което надхвърля 1/5 от валутните резерви, за да поддържа валутния курс. За сравнение по време на валутно-финансовата криза, обхванала Турция през ноември м.г. общият размер на валутните интервенции на банката бе около 6 млрд. долара. Доходността на държавните ценни книжа рязко се повиши от 64% до 154,6%, на 21.02.2001 г., което е най-високото равнище за последните две години. Повишаването на доходността постави под заплаха изпълнението на антиинфлационната програма на правителството, която се подкрепя от МВФ с пакет от финансова помощ в размер на 11 млрд. долара. Отчитайки общото икономическо състояние на страната и опитвайки се да ограничи търсенето на валута, ЦБ предприе драстично покачване на репо лихвата по еднодневните депозити от около 60% преди кризата, последователно на 760%, 1107%, 5000%, достигайки рекордното равнище от 7500% на 21.02.2001 г. Кризата в Турция оказва негативно влияние и върху еврото, което на 20.02.2001 г. се обезцени с почти 2% до 0,9064 долара спрямо най-високото равнище от предходната седмица. Единната валута отстъпи от позициите си независимо от вербалната подкрепа от страна на турските власти, основно поради нарасналите опасения, че ако ЕС се разширява, като включи Турция и други неустойчиви икономики, това ще застраши осъществяването на бъдещите реформи в съюза. **Водещите рейтингови агенции, които следят отблизо развитието на финансовата криза в страната поставиха под наблюдение рейтингите на Турция.** На 22.02.2001 г. Moody's понижи перспективата на рейтингите на Турция за дълг, деноминиран в чуждестранна валута и за банкови депозити, от позитивна на стабилна. Fitch понижи дългосрочният рейтинг за дълг деноминиран в местна валута от ВВ на В+ и постави всички рейтинги на страната под наблюдение с негативна перспектива. S&P понижи дългосрочния и краткосрочния рейтинг на Турция от В+ и В на В и С съответно. Понижен бе

дългосрочния рейтинг на Ziraat Bankasi от В на С, а краткосрочния С е потвърден. Дългосрочните рейтинги на Export Credit Bank of Turkey, Turkiye Is Bankasi, Osmanli Bankasi и Korfezbank са понижени от В+ на В, а краткосрочният от В на С.

Според пазарните аналитици, финансовата криза обхванала Турция, няма да предизвика сериозни негативни последици върху чуждестранните банки, тъй като те са ограничили кредитните си експозиции след кризата в края на 2000 г. и не са изправени пред необходимостта за увеличаване на резервите си.

Бързото развитие на кризата принуди правителството да вземе решение за въвеждане от 22.02.2001 г. на **режим на свободно плаване на турската лира**, с цел преодоляване на продължаващата финансова криза. Решението доведе до обезценка на националната валута с приблизително 40%, като котировките на ЦБ на 23.02.2001 г. се движеха около равнището от 900 000 т.л. за един долар. Индексът ISE-100 се повиши с 10%, след рекордният спад от 18% на 22.02. Междубанковият лихвен процент също се понижи от 5000% и се движеше в границите на 1000% - 2000%. Това равнище обаче все още е твърде високо и представлява сериозна заплаха за банковия сектор в страната, който не се е възстановил от кризата в края на 2000 г.

Предприетият от Анкара ход по освобождаване на курса на турската лира, отслаби натиска върху икономиката, но подхрани инфлацията, която е най-големия проблем на страната и повиши цената на финансиране на обслужването на външния дълг, плащанията по който през т.г. възлизат на около 15 млрд. долара. Донякъде положителен момент е, че ЦБ няма да бъде принудена да използва валутните си резерви за поддържането на курса, а за посрещане на плащанията по дълга. **Изгубеното доверие на инвеститорите**, местни и чуждестранни, много трудно ще бъде възстановено при тази неустойчива инвестиционна среда. Девалвацията даде време на правителството, но сама по себе си тя няма да доведе до връщане на доверието на инвеститорите. Въвеждането на плаващ курс за лирата ще има сериозни последствия за програмата за икономически реформи. Несъмнено тя ще претърпи значителни промени, особено по отношение на инфлацията и другите макроикономически показатели, заложи за 2001 г. Първият ефект от девалвацията ще бъде повишаването на цените на нефтените продукти, суровините, а впоследствие и на стоките за масово потребление. Това повишаване на цените ще повлияе най-вече на малките и средните предприятия и фермерите, които са и сериозно засегнати от започналите преди две години икономически реформи. В средносрочен план, обаче, девалвацията на турската лира ще повиши конкурентноспособността на турските фирми и ще благоприятства нарастването на износа и увеличаването на приходите от

туризма. Друг положителен ефект ще бъде понижаването на цената на вътрешния дълг, деноминиран в турски лири.

Характерно за настоящата криза е, че независимо от тежкото състояние, в което изпаднаха много банки, включително и водещи държавни финансови институции (например Зираат Банкасъ), срещу тях не бяха предприети мерки, защото всяко подобно действие би довело до непредвидими последици.

Пазарните наблюдатели очакват Турция и МВФ да изработят нова монетарна програма, която да ограничи валутните интервенции на ЦБ.

Тясната **взаимовръзка между икономика и политика** в Турция се обуславя от начина на планиране на националното стопанство - 70% от реалния сектор работи по държавни поръчки. Традиционно силното **влияние на политическата конюнктура** изигра съществена роля и при разрастването на последната криза.

Непосредствено след изборите на 18 април 1999 г. три различни по идейна платформа, цели и интереси партии се коалираха, като по този начин се противопоставиха икономически интереси и групировки главно в сферата на банковото дело, енергетиката и приватизацията.

Влизането на Партията на националистическото движение (ПНД) във властта доведе до стремеж за **завземане на икономически пространства и създаването на свое лоби в икономическия сектор** на Турция, за политическо преориентиране на част от капиталите във вътрешно- и външноикономически план.

Най-силно сблъсъкът на интересите на ПНД и Отечествената партия (ОП) се прояви в реструктурирането на държавния сектор и реформата в банковото дело.

Конкурентните интереси на двете партии в областта на приватизацията доведоха фактически до нейното временно блокиране, особено що се отнася до стратегическите сделки - ТЮРКТЕЛЕКОМ и Турските авиолинии, където допълнително бяха намесени и интересите на военните.

Изясняването на причините за лошото финансово състояние на банките, като подготвителен етап за реструктурирането на банковия сектор, очевидно доведе до **засягането на партийни интереси**. От друга страна, налице е стремеж на политическите партии да наложат своите интереси посредством икономически групировки, които да участват в приватизирането на банките.

Обстановката на **взаимно недоверие, която съществува между ПНД и ОП**, доведе до забавени темпове на законодателната програма, пряко свързана с провеждането на икономическата реформа.

Липсата на единна координация на работата на държавните икономически ведомства може да се счита за една от важните причини за недостатъчно ефективната работа на правителството. В

тази връзка следва да се разглежда и предложението на вицепремиера Месут Йълмаз за прехвърляне на икономическите ведомства в ресора само на една партия от правителството.

Отношенията между президента и министър-председателя през последните девет месеца непрекъснато се изостряха, като Сезер непрекъснато връщаше постановления на правителството, а Еджевит смяташе, че действията на президента превишават неговите пълномощия. На 19.02.2001 г. за първи път в историята на СНС, избухналите противоречия между президента на страната и министър-председателя станаха публично достояние, което предизвика незабавната негативна реакция на финансовите пазари.

Основните противоречия между властите (правителство, президент и съдебната власт) се съсредоточават в областта на **борбата с корупцията, структурната реформа и външно-политическите приоритети.**

Като основна причина за избухването на нова криза, само три месеца след последната, се счита **корупцията**, която е стигнала до най-високите етажи на властта. Даже при наличие на готовност за борба с корупцията, в действията си правителството винаги отчита, че носи политическата отговорност за стабилността в страната, поради което е **непоследователно и нерешително в действията си.** Очевидно всеки радикален подход в тази насока би довел до нарастване на политическия му рейтинг, но и до **сериозни икономически сътресения на висока социална цена.**

С това схващане за политическа отговорност може да се обясни опита за **намеса на правителството в работата на съдебната система** - делото срещу Партията на добродетелността (ПД) и операцията в електроенергийния сектор "Бяла енергия".

Забраната на ПД очевидно би довела до предсрочни избори, респективно - до политическа нестабилност, което ще се отрази критично върху икономическата ситуация в страната и ще рефлектира върху разстановката на политическите сили.

Деликатният характер на коалицията **не позволява на министър-председателя да има решаващо влияние върху кадровата политика в кабинета.** Така например, в случай, че върху министъра на енергетиката и енергийните ресурси Ерсюмер (от ОП) бъде упражнен натиск да си подаде оставката, то автоматично се застрашава стабилността на коалицията. Възможна е верижна реакция, т.е. ОП да поиска оставката на министъра на транспорта и съобщенията Йоксъоз (от ПНД), заради това, че с действията си блокира приватизацията на ТЮРКТЕЛЕКОМ, Турските авиолинии и т.н.

Очевидно президентът, военните и съдебната власт са привърженици на по-радикален подход в борбата с корупцията, **тъй като**

само споделят политическата отговорност, и поради тази причина правителството е подложено на натиск от тези институции.

Партиите от управляващата коалиция на този етап показват **неспособност да постигнат обществен договор по икономическата реформа**. От друга страна очевидно съществува и **неспособност на значителна част от обществото да разбере смисъла на тази реформа**, както и да приеме високата социална цена за нейното провеждане.

Не бива да се пропускат и **проблемите във външната политика** на страната. През последните месеци правителството не е в добри отношения с ЕС. Налице са съществени разногласия относно ролята и мястото на турските въоръжени сили в европейските многонационални сили. Вместо конструктивен диалог, в резултат на който през декември 1999 г. страната бе включена сред кандидатките за членство, Турция се върна към стария си стил на поведение и на обвинения, че ЕС действа с предубеждения спрямо нея. Възобновиха се търканията с Гърция относно въздушното пространство. Последните бомбардировки на американски самолети върху обекти в Ирак доведоха до разногласия и със САЩ. Рискът за политическа и икономическа неустойчивост в държава, от такава стратегическа важност за САЩ е сериозно безпокойство за администрацията на Буш. Турция е член на НАТО, потенциален член на ЕС и съюзник от изключителна важност за Америка в Близкия Изток и Каспийския регион. Администрацията на Буш много добре разбира, че финансовата криза бързо може да доведе до падането на коалиционното правителство в Турция. Именно поради това, на 22.02. финансовият министър на САЩ заяви, че Вашингтон ще продължи да подкрепя програмата на МВФ за икономически реформи в Турция.

Определено може да се твърди, че в областта на външната политика **правителството на Еджевит проявява непоследователност и несигурност**.

Позицията на Турция по кипърския и егейския проблеми, реакцията ѝ по отношение на ОПОСО, както и неадекватното поведение на правителството и Меджлиса по повод гласуването на закон за арменския геноцид от френския парламент, изиграха ролята на **негативни външни фактори**, които рефлектираха върху **кредитния и инвестиционен рейтинг на страната от гледна точка на политическия риск**.

Основен **проблем на обществото** на настоящия етап, който същевременно е и пречка за осъществяване на реформата е **корупцията - превръщането ѝ в принцип на политическата система и в един от главните фактори, работещи против установяването на демократичен ред по западен стандарт**. Корупцията в турското общество е дълбоко заложена и еднакво се проявява както сред висшето държавно ръководство на всички нива, в държавния и частен сектор на обществения

живот и икономиката, така и при взаимоотношенията на отделния гражданин с характерната за страната тежка бюрократична машина.

Политическата система на страната е **дълбоко корумпирана по принципа на клиентелизма и финансирането на държавния и частния сектор**. Съществуват много примери, които доказват, че **корупцията се идеологизира в борбата между политическите партии**, представлява **пряк път за незаконно финансиране на партиите**, използва се като **лост за регулиране на етническата система** и е една от **пречките за законодателната програма на правителството**.

Основно средство за борба с корупцията е утвърждаването на правовата държава, а избирането на Сезер за президент на страната може да се приеме за **симптоматично начало в това отношение**. Задействането на Държавния контролен съвет от негова страна е сигнал за проверка не толкова на отделните държавни органи, колкото на политическата система като цяло и на незаконните механизми за нейното финансиране. Твърде е вероятно в това отношение Недждет Сезер да се ползва с подкрепата на военните, както и на част от държавния елит.

Пряк резултат от корупцията в социалната и политическата система се явява **повсеместното незначително на законите, както от елита, така и от отделния гражданин**, създаването на характерна черта от народопсихологията, отговаряща на разбирането, че с рушвет всичко се постига и законите не са създадени за всички.

Всъщност **основа на корумпираното общество е симулирането на демокрация**, залегнало като практика на сегашното правителство.

Един от важните фактори за провала на стабилизационната програма и последвалата криза се оказа **доверието в институциите и техните възможности**. Самата програма беше създадена поради изчерпването на ресурса на доверие от страна на международните кредитори в политиката на правителството в края на 1999 г. Пряката намеса на МВФ в работата на правителството /при планиране на законодателна програма, при съставяне на бюджета, контролиране на разходите, разпределението, курса на националната валута и други/ е един от **основните признаци на липсата на доверие**.

Според някои коментари за кризата, **съществува тенденция за представянето ѝ като неуспех на МВФ**. Счита се, че моделът на ниска инфлация е неприложим за Турция. Това представлява и част от усилията на определени кръгове за промяна на линията за интегриране с ЕС.

Не на последно място следва да се отчита и **отблъскването на външните частни инвестиции**, което се дължи както на прекомерния политически и икономически риск, така и на редицата примери на нецивилизована реакция на турското общество, обществени организации, политически сили и държавен елит спрямо отделни решения на чужди парламенти и правителства. Пряк пример в това отношение е реакцията на

приемането на закона на френския парламент за арменския геноцид, която повлия не само на вноса и инвестициите на френските стоки и капитали, но и на редица други западни компании, неуверени в бъдеща реакция по отношение на техните страни.

Първите мерки на правителството за преодоляване на кризата се съсредоточават в заявлението за съхраняване на коалицията и продължаване на дейността на правителството и в необходимостта от единодействие между институциите. Неколкократно се подчертаваше, че кризата е предизвикана от конфликта в СНС, че правителството няма вина за нея, без да се отчита лабилния баланс, допуснатите грешки и необходимостта от значителни корекции. Като преки виновници за кризата бяха посочени управителят на ЦБ и председателят на Съветничеството на Хазната, които подадоха оставки.

Като следващи стъпки правителството предвижда **корекции в параметрите на бюджета, стабилизационната програма и споразумението с МВФ, както и евентуални промени в кабинета.**

Промените в параметрите на бюджета ще се извършат след март т.г. и ще засегнат планираната инфлация, външните плащания /съобразено с новия курс на долара/, ръста на развитие, както и бюджетните разходи. Може да се предполага, че ще се планира нулев растеж на икономиката, ще се заложи инфлация в размер на около 25%, курс на долара 800 000 - 850 000 т.л. и ще се предвидят съкращения в разходната част на бюджета.

Стабилизационната програма и бъдещото споразумение с МВФ ще отразяват най-съществените промени в ситуацията - плаващия курс на турската лира, увеличената инфлация, очакванията за нулев или отрицателен ръст на икономиката. Най-вероятно програмата ще се препланира за срок от 3-5 години, като едноцифрена инфлация се очаква за края на 2003-2004 година; средствата от фонда ще се увеличат значително (очаква се **увеличение на средствата по платежния баланс от порядъка на 25 млрд. щ.д.**). Мерките по структурната реформа ще се ускорят и ще се извършват с **пряката намеса и контрол на МВФ**, приватизацията на основните обекти ще приключи още тази година, реформата в банковия сектор и приватизацията на държавните банки ще се ускорят. По този начин правителството ще търси възможности за изпълнение на планираните приходи от приватизацията.

Очевидно на този етап **твърде деликатно стои въпросът за кадрови промени** в кабинета, въпреки че такива **не са изключени след нормализиране на обстановката.**

Идеята на ОП всички икономически министерства да се предадат на министри, издигнати от нейните редици, категорично не се възприема. Това схващане на Месут Йълмаз ясно показва, че правителството действа

разнопосочно, като министрите обслужват конюнктурни партийни интереси.

Като се отчита възможността за политическа криза или предсрочни избори, вероятно коалиционните партньори ще предприемат стъпки за реформи в кабинета, основно поради силната му уязвимост от обвиненията в корупция и очакваните трудности при реализацията на новия бюджет и стабилизационна програма. По всяка вероятност ще бъдат засегнати министрите от икономическия екип, както и на социалните грижи и труда.

Може да се очаква, че усилията за решаване на сериозните проблеми в икономическата и политическата област обективно ще консолидират правителството и ще го принудят да се стреми към хармонизиране на своите действия с останалите власти.

Разразилата се в Турция политическа и финансова криза неминуемо ще окаже влияние и върху икономиките в преход, каквато е и България. Непосредственото влияние върху българската икономика няма да бъде значително, ако кризата не се разпростре върху развиващите се пазари. Може да се очаква съкращаване на турските инвестиции в България и известен спад в обема на двустранната търговия. Доколкото обаче в българския износ преобладават суровини и електроенергия, от които Турция се нуждае, едва ли ще настъпи съществен спад в техния размер. Същевременно ще се наложи стриктна оценка на турските инвеститори в България, особено по отношение възможността за фалит.

**от 19 февруари 2001 г.
гр. София**